

CÂHİLÎ ARAP AKLI VE KUR'AN'IN BUNA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER¹

Mustafa GÜVEN

Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
mguven@adiyaman.edu.tr

Öz

Kur'ân-ı Kerim, îcaz, i'caz, belagat, bedi' ve beyan yönü ile son derece güçlü; anlam ve muhteva bakımından çok derin mukaddes bir kitaptır. Böyle bir kitabın nazil olduğu ilk dönemlerde anlaşılabilmesi, değerinin takdir edilebilmesi için ilk muhataplarının akıl, idrak ve hikmet seviyelerinin yüksek olması gerekir. Aksi takdirde Kur'ân-ı Kerim'in taşıdığı bu kıymet ve değer fazla bir anlam ifade etmeyecek ve Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Araplar, Kur'ân'dan fazla bir şey anlamayacaklardı. Nitekim bütün Peygamberlere verilen mucizeler kendi dönemlerinin niteliklerine ve idrak seviyeleriyle uygunluk arz etmektedir.

Arap toplumu, Kur'ân'ı şiir ve sihir ile ilişkilendirirken; buna karşılık Allah da Kur'ân'ı tanımlarken onun şiir olmadığını, sihir ve kâhinlerin bunda etkili olmadıklarını vurgular ve Kur'ân'ın şiirden daha mükemmel ve eşsiz bir kitap olduğuna işaret eder. Arap toplumunun okur yazarlık oranının düşük olması, bedevi olmaları, devlet geleneklerinin olmaması gibi özelliklerinin yanında o dönemin "cahiliye" olarak nitelendirilmesi söz konusu olsa da, akıl, bilgi ve idrak seviyeleri açısından son derece yüksek bir topluluk olduklarını söyleyebiliriz. Zira Arap toplumu, Kur'ân'ın bu yüce mesajının önemini, değerini, eşsizliğini ve etkileyiciliğini gayet iyi anlamış ve buna göre lehte veya aleyhte vaziyet almışlar; bu vaziyet alışları da son derece akıllı, bilinçli ve sistematik olmuştur.

Hem Arap toplumunu hem de bütün insanlığı muhatap olan Kur'ân'da doğrudan akıl kelimesinin işlevsel olarak kullanıldığı ayet sayısı 49, dolaylı olarak akıl ile ilgili kavramların kullanıldığı ayetlerin sayısı ise yüzlercedir. Arapların bu kavramları doğru anladıkları ve bunların içini kendi eski eğilimleri doğrultusunda doldurduklarını görmekteyiz. Yani Araplar, şiirin, belagatin, edebiyatın ve beyanın zirvede olduğu bir topluluk olarak, Kur'ân'daki bu i'cazi yakalayabilmişler ve kendi hikemî şiirleri ile Kur'ân'ı kıyaslayarak arasındaki farkı görebilmişlerdir. Eğer Araplar, zihin, zekâ, anlayış ve idrak bakımından yetersiz olsalardı, Kur'ân'daki bu güzelliği fark edemeyeciklerdi.

Bu makalemizde, özelde Cahili Arap Akli olarak nitelendirilen bu toplumun akıl yapısı ile Kur'ân'ın ortaya koyduğu akıl çerçevesi arasındaki ortak ve ayrılan yönleri ele almaya

---

¹ Çorum İlahiyat Fakültesinde 9. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması vesilesi ile düzenlenen "Kur'ân Nüzulünün Mekke Dönemi" (29 Haziran - 01 Temmuz 2012) Sempozyumunda sunulan ve Çorum Belediyesi tarafından basılan "*Mekkî Sûrelerde Câhilî Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler*" adlı bildiri metninde bazı değişiklikler yapılarak yeniden yazılmıştır.

çalışacak, genelde ise, Kur'ân'ın Arap toplumunu ikna etmek için izlediği metot üzerinde duracağız.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Akıl, Arap Toplumunu, Cahiliye, Şiir, İdrak seviyesi

THE CRITICISM OF QURANIC MIND TO PRE-ISLAMIC THE JAHILIYYAH (IGNORANCE) OF ARAB MIND

Abstract

Qur'an is a Holy Book with conciseness, miracles, rhetoric, eloquence, statement and metaphors. Its first interlocutor's intelligence, wisdom and cognition levels should have been at the highest level. Otherwise, the Quran's value and importance didn't mean anything and Arabs who were the first address of the Quran, they would not understand anything. Indeed, all of the miracles given to the prophets had specifications, characteristics and cognitive levels of their time.

Even though Arabic society related the Qur'an with poetry and magic, Allah pointed that the Qur'an is neither poetry nor magic. And Allah indicates that the Qur'an is the more perfect and unique book than the other books and poetry.

Despite the low level of literacy, Bedouin, the absence of state tradition and considered ignorant by the Qur'an, the society of Arabs were the highest level of mind and reason and knowledge.

Because Arabs understood this sublime message of the importance of the Qur'an, value, uniqueness and expressiveness very well and took position favorably or unfavorably. And their choices were extremely smart, deliberately and systematically.

In Qur'an which addresses directly both the Arab society and whole humanity, the word 'mind' is used as a functional in 49 verses and there are hundreds of verses which have terms related to the word 'mind'. We see that Arabs understood these terms correctly and filled them with their own old trends. So Arabs as the highest level community of poetry, rhetoric, literature, and the declaration were able to catch the Qur'an with its miraculous side and by comparing the Qur'an with their oracular poems were able to see the difference between them. If the Arabs, mind, intelligence, understanding and discernment were deficient they would not notice this beauty of the Qur'an.

In this article, particularly different and common sides of ignorant Arab mind and Qur'an's mind frame and generally the method that Qur'an used to persuade Arab society is studied.

Keywords: The Quran, Reason, Arab Society, Ignorance, Poetry, Cognitive level

Giriş

Kur'ân, Arap toplumunu her ne kadar "cahiliye" olarak tanımlasa da, bu onların zihinsel olarak cahil, gabi ve aptal oldukları anlamına gelmez. "Câhiliye" sözcüğü, genel olarak Araplar'ın İslam'dan önceki dinî ve sosyal hayat anlayışlarını, özel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla

sadece o dönem yaşayan toplulukların bilgisizlik ve cehaletleri değil, aynı zamanda cehaletin doğurduğu ve onunla birlikte gelen kargaşa ve toplumsal siyasi yaptırım gücünün (devlet) ve ahlâkî yaptırımın (din) bulunmayışı gibi olgular da kastedilmektedir.² Kur'ân, bu anlamda "câhiliye" sözcüğünü, Arapların dini ve sosyal hayatlarındaki yanlışlıklarını, düzensizliklerini, kaba ve zorbalıklarını ifade etmek için kullanmıştır.³ Çünkü İslâm öncesi Arap toplumunun hukuk anlayışında, adaletsizlik; eğitim ve öğretim anlayışında sınıfsal bir zihniyet ayırımı; siyaset ve yönetim anlayışlarında ise güç hâkimiyeti ve kabile asabiyeti; ekonomik anlayış ve sistemlerinde ise faiz ve tefecilik hakimdi.⁴

Sosyal, kültürel ve siyasal anlamda "câhiliye" kültürünü yaşayan Arap toplumunun akıl, mantık ve zekâ düzeyleri ise, Kur'ân'ı anlayacak, gerektiğinde yorumlayabilecek kapasitede idi. Bu nedenle vahye muhatap olan Arapların bir kısmı, konuyu saptırarak vahyi şiir, sihir, büyü ve eskilerin hikâyeleri (*esatîru'l-evvelîn*⁵) ile ilişkilendirerek inanmak isteyenlerin akıllarını karıştırmak isterken⁶; bir kısmı da inanarak bu mesajın önemine, büyüklüğüne ve değerine sahip çıkmaya çalıştılar. Kur'ân'a karşı çıkanlar, şiirleriyle, getirdikleri akîl ve mantıkî delillerle Kur'ân'a karşı koyamayınca bu defa silaha ve baskı yoluna başvurdular.⁷ Şayet Araplar, Kur'ân gibi bir kitabı anlayacak ve gerektiğinde yorumlayacak düzeyde olmasalardı, ortada ciddi bir çelişki olacak; Kur'ân'ın Arap dili⁸ ile nazil olmasının ve Peygamber Efendimizin de bir beşer⁹ olarak o kavmin içinden çıkmasının bir anlamı olmayacaktı.

Kur'ân'ın nazil olduğu Arap toplumu, özgür, bağımsız ve adeta

² Fayda, Mustafa, "Câhiliye", *DİA*, İstanbul, 1993, VII/7; Rosenthal, Franz, *Bilginin Zaferi*, (çev. Lami Güngören), İstanbul, 2004 s. 28-33; Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Konya, 1990; Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul, 1996; Akman, Mustafa, *Kur'an'da Cehalet- Cahil- Cahiliye*, İstanbul, 2005

³ Corci Zeydan, *el-ArabKable'l-İslâm*, Mısır, 1922, 1/31; Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-ArabKable'l-İslâm*, Bağdat, 1993, 1/261 vd.; Çağatay, Neşet, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1957, s. 87; Atay, Hüseyin, "İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", *AÜİFD*, VI/1, Yıl:1957, s. 80.

⁴ *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu)*, (Komisyon), DİB, Ankara, 2014, 6/178, 203.

⁵ En'am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mü'minun, 23/83; Furkan, 25/5; Neml, 27/68; Ahkaf, 46/17; Kalem, 68/15; Mutaffifin, 83/13.

⁶ Enbiya, 21/5; Şuara, 26/224; Saffat, 37/36; Tur, 52/30; Hakka, 69/41.

⁷ Emin, Ahmed, *Fecrû'l-İslâm*, Kahire, 2012, s. 39 vd.; (trc. Ahmed Serdaroğlu, Ankara, s. 63, 81 vd; ayrıca bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 1/261; Cabiri, Muhammed Abid, *Arab Aklının Oluşumu*, (çev. İbrahim Akbaba), İstanbul, 1997 s. 56 vd.

⁸ Kur'ân'ın "Arapça" indirildiğini ifade eden âyetlerin tamamı Mekke'de nazil olmuştur. Bkz. Yusuf, 12/2; Ra'd, 13/37; Ta Ha, 20/113; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3; Şura, 42/7; Zuhuruf, 43/3; Ahkaf, 46/12.

⁹ Peygamber Efendimizin bir beşer olarak Arap toplumunun içinden peygamber olarak gönderildiğini ifade eden âyetlerin de Mekki olduğunun görüyoruz. Bkz. İbrahim, 14/11; Kehf, 18/110; Enbiya, 21/3; Mü'minun, 23/24, 33,34; Fussilet, 41/6.

sınırsız bir dünyada yaşıyordu. Zira onları kuşatan çöl ve kum deryası, bir yandan onları korumak için kale ve sığınak, bir yandan da onların özgürlüklerini ve edebî dehalarını / şiirlerini, hikemî zihinsel faaliyetlerini sergilemek için büyük bir arena niteliğindedi.¹⁰ Bu nedenle şiir, belagat, hikmet ve zihinsel bilinç bakımından Arap halkının akıl ve idrak düzeylerinin oldukça zirvede olduğunu¹¹ söylemek mümkündür. Ancak insanın tek başına akıllı olması yeterli olmayıp; aynı zamanda bu akıl yeteneğinin nasıl doğru kullanacağını da iyi bilmesi gerekiyor. İşte Kur’ân, hidayet misyonunun yanında insanlığa, akli nasıl doğru kullanacağını da öğretmektedir. Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Arapların bu mesajı doğru anlayabilmeleri için onların idrak seviyelerinin yüksek ve bu mesajı anlayacak derinliğe sahip olmaları gerekirdi. Aksi takdirde bu mesaj, doğru anlaşılacak ve onlar için salt bir metin olmaktan öteye gitmeyecekti. Tarihi verilere baktığımız zaman Arapların, Kur’ân’ın mesajını doğru anladıklarını, günlük hayatlarında Kur’ân’da kullanılan birçok sözcüğü doğru kullandıklarını ve şiirlerinde de buna yer verdiklerini görmekteyiz.¹²

Biz bu makalemizde, Kur’ân’ın câhilî Arap toplumuna (aklına) hitap ederken kullandığı dil ve üslup, inanmayanların Kur’ân’a karşı ileri sürdükleri gerekçeler; Kur’ân’ın onların akıl ve mantıklarına yönelttiği eleştiriler ve bu çerçeveden hareketle Kur’ân’ın ortaya koyduğu “akıl formu” veya “Kur’ân Aklı”¹³ üzerinde duracağız. Bunu yaparken sırası ile “câhiliye” ve “akıl” kelimelerinin Arap dili ve kültüründeki tanımı ile Kur’ân’daki kullanılış biçimini; daha sonra İslâm öncesi Arap toplumunun zihinsel düşünce düzeyi ve inanç durumunu; son olarak da Kur’ân’ın “Câhilî

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Corci Zeydan, *el-ArabKable'l-İslâm*, I/31; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-ArabKable'l-İslâm*, I/261 vd.; Çağatay, Neşet, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 87; Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 80-81; Atay, Hüseyin, *İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı*, ss. 80- 98; Arap toplumunun tarih, düşünce ve akıl yapısı için bkz. Laroui, Abdullah, *Tarihselcilik ve Gelenek-Arap Aydınlarının Krizi-*, (çev. Hasan Bacanlı), Ankara, 1993, s. 45-63.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), Ankara, 1993, s.16.

¹² Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1989, s. 49-87; Akman, Mustafa, a.g.e. s. 51.

¹³ “**Kur’ân Aklı**” kavramını tespit edebildiğim kadarı ile ilk defa kullanan Müfessir Allame Ebû'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Alûsî el-Bağdadî (1802-1854)'dir. Alûsî, “*Biz gece ve gündüzü (kudretimize delil olması için) iki ayet kıldık; (bunlardan) gece âyetini gidererek gündüz âyetini apaçık bir şekilde gözlere gösterdik ki, hem Rabbinizin fazlını (bol ikramını) isteyebilirsiniz ve hem de yılların ve hesapların sayısını bilesiniz diye. Biz her şeyi ayrıntılı bir şekilde açıkladık*” (İsra 17/12) âyetinin tefsirinde aklın mertebelerini anlatırken bu tabiri kullanıyor. (Bkz. Alûsî, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Beyrut, Lübnan, ts. XV/52.); ayrıca bkz. Muaz Said Havva, “*el-Aklu'l-Kur'âni*”, Mektebetü'l-Ürdün, el-Ma'had el-Alemî'l-İslâmî. <http://arabic.iiit.org/Default.aspx?tabid=71&articleType=ArticleView&articleId=54>: Mustafa Güven, *Kur’ân Aklı* (Doktora Tezi) Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 2009.

Arap Akli'na yönelik eleştirileri bazı başlıklar altında inceleyeceğiz.

1. İslam Öncesi Arap Toplumunun Akıl Yapısı ve Câhiliye Kavramı

1.1. Akıl Kavramının Anlam Alanı

“Akıl” sözcüğünün İslâm öncesi Arap dilindeki kullanılış biçimi ve anlamı, Kur'an'daki kullanılış biçimine yakındır. Kelime olarak “sığınak” (=melce),¹⁴ “tutmak”¹⁵ ve bir şeyin bağlandığı sağlam ip (=ukal)¹⁶ gibi anlamlara gelen “akıl”, önce bir şeyi görmek, onu tutmaya çalışmak; onu yakaladıktan sonra anlamaya ve buradan hareketle bir sonuç elde etmeye çalışmak demektir.¹⁷ İsim olarak “akl” sözcüğü, “kişiyi yanlış ve tehlikeli şeylere karşı koruyan ve gerektiğinde onu tutan bir güç”¹⁸ demektir. Bunun için Araplar, insanların sığınmak ve korunmak için yaptıkları kale, sûr ve hisara “ma'kal”¹⁹ demişlerdir. Ayrıca bu sözcük, “nefsi boş şeylerden alıkoyma ve koruma” ve “malı temizlemek için verilen zekât”²⁰ gibi anlamlara da gelmektedir.

Fiil olarak *akile* kelimesi ise, “saçı taramak, bir şeyi bağlamak ve düzeltmek” demektir²¹ ki, bu bir şeye düzen vermek ve onu kontrol etmek anlamına gelir. *Akil* da insanın duyu ve düşüncelerini kontrol eden, hayatına düzen ve şekil veren en önemli yetenek olduğu için bu adı almıştır.²² Aklın anlamında yer alan *özgürlük* ile *engelleme*, anlam olarak birbirine zıt gibi gözükse de, insanı özgürlük içinde sorumlu ve tutarlı bir yerde tutabilmek, ancak akıl sayesinde mümkün olur.²³

1.2. Arap Toplumunun Akıl Yapısı

Arap toplumunun İslâm öncesi hayatını, özellikle akıl yapısını inceleyen âlim ve düşünürlerin başında Şehristânî (ö. 548/1153), Mahmud Şükrî el-Alûsî (1857-1924), Ahmed Emin (1878-1953) ve Cevad Ali (1907-1987) gibi araştırmacılar gelmektedir. Bunlardan Alûsî ile Şehristânî Arap

¹⁴ el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Lüga ve Sıhahü'l-Arabiyye*, (Tahkik: Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, Lübnan, 1979, V/1769.

¹⁵ Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an*, (Tahkik: Muhammed Ahmed Halefullah), Kahire, 1970, s. 578.

¹⁶ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalu'd-Din Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, “chl” mad XI, Beyrut, 1992, XI/458 vd.; Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 1336; Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitab et-Ta'rifat*, Trs., s. 152.

¹⁷ Şentürk, Mustafa, *Kur'an'da Akıl*, İstanbul, 2004, s. 26.

¹⁸ Cürçânî, *et-Ta'rifat*, s.152; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XI/458.

¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s.578.

²⁰ İbnManzûr, *Lisanu'l-Arab*, XI/458; Cürçânî, *et-Ta'rifat*, trs s. 151-152.

²¹ Cevherî, *es-Sıhah Tacü'l-Lüga*, V/1771; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 342.

²² Bayraktar, Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Lafızları*, İstanbul, 1999, s. 47.

²³ Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 1; ayrıca bkz. Pak, Zekeriya, *Câhiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'an'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar*, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/299.pdf>.

toplumunu, üç şekilde kategorize ederler:

Birincisi; Yaratıcıyı ve âhireti inkâr edenler. Onlara göre tabiat var eder, zaman yok eder. Kur'an bu guruptan şu şekilde bahseder: “*Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder.*”²⁴

İkincisi; Yaratıcıyı ve yaratılışın başlangıcını kabul etmekle birlikte, âhireti inkâr eden gruplar hakkında Kur'ân şu haberi verir: “*Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: ‘Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.*”²⁵ Şehristânî, bu âyetin böyle bir gurubun varlığına işaret ettiğini ve onların da bunu kabul ettiklerini söyler.²⁶

Üçüncüsü ise; Peygamberleri inkâr edip putlara tapanlar. Bunlar Yaratıcıyı ve yaratılışın başlangıcını kabul edip kısmî bir âhiret inancına sahip olanlardır. Yine bunlar peygamberleri inkâr edip putlara tapmaktadırlar ve zannetmektedirler ki, o putlar âhirette kendilerine Allah katında şefaathçi olacaklardır. Hanîf inancına sahip küçük bir topluluk hariç, Arapların çoğunluğu bu grubu oluşturmaktadır.²⁷

Zemahşerî (1074-1144) gibi bazı âlimler ise, İslâm öncesi Arapların düşünce ve inanç düzeylerinin bu kadar yüksek ve Kur'ân'a yakın olmadığı görüşündedirler. Yani Zemahşerî, Arap toplumunun çoğunluğunun bu bilgilerden habersiz, kendi içlerinde son derece ilkel ve basit düşündükleri ve yaşadıklarını söyler.²⁸

Câhız (ö. 869) ise, Arap şiirinin içine her türlü çer çöpün karıştığını, bunların ayıklanmadan kullanılmaması gerektiğini söyler.²⁹ Buna göre İslâm öncesi Araplarda kompleks bir Allah anlayışının olduğu; şirk olarak nitelenen putların her birinin sanki Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tezahürü olduğu; işin özünde Araplarda bir Tevhid inancının olmadığı gibi bir sonuç çıkarılabilir.³⁰ Ancak Kuss b. Saide (ö. 600), Züheyr b. Ebî Selmâ el-Müzenî

²⁴ Câsiye 45/24.

²⁵ Yâsîn 36/78-79.

²⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, 235.

²⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, 235-236; ayrıca bkz. Âlûsî, Mahmud Şükrü, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahval-i'l-Arab*, II, 194-200; Emin, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 2011, s. 39-79; Izutsu (1914 – 1993) da İslâm'dan önceki Araplar arasında bulunan Allah kavramının, mahiyet itibarıyla İslâm'ın Allah kavramına şaşırtacak derecede yakın olduğunu benzer âyetlerden yola çıkarak ifade eder. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 95-96.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Pak, Zekeriya, *Câhiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ân'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar*.

²⁹ Geniş bilgi için Yalar, Mehmet, “*Câhiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi*”, UÜİFD, C. 17, S. 2, Bursa, 2008, s. 103.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s. 1-9.

(ö. 609) gibi şairlerin şiirlerinde tevhid inancına dair bazı ipuçlarına rastlamak mümkündür.

Buna örnek verecek olursak Züheyr el Müzeni, bir şiirinde şunları söyler:

فَلَا تَكْتُمَنَّ اللَّهُ مَا فِي نَفْسِكُمْ   لِيَخْفِيَ وَ مَهْمَا يُكْتِمُ اللَّهُ يَعْلَمُ³¹

“Gizli kalması amacıyla içinizdekileri Allah’tan saklamayın. Her ne kadar saklasanız da, Allah onları bilir.”

Bu nedenle Alman müsteşrik Dyroff, Almanca yazdığı “Züheyr’in Şiirleri” adlı eserinde Muallaka şairi Züheyr b. Ebî Selmâ el-Müzenî’nin şiirlerinin Nebilerin sözlerine benzediğini söyler.³²

Ayrıca Ümeyye b. Ebi’s-Salt (ö. 630)’ın Kuss b. Saide Amr el-İyâdî (ö. 600) gibi şairlerin şiirlerine baktığımızda daha anlamlı örnekler bulmamız mümkündür.³³

Bir Arap kabilesi olan “Havlânlılar, hayvanlarından ve mahsullerinden bir kısmını ‘Umyanis’ adlı putları ile Allah arasında paylaşırlar, ancak kendi putlarının hisselerini daha çok verirlerdi.³⁴ Kur’ân-ı Kerim, bu hususa şöyle işaret eder: “Allah’ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan kendilerince Allah’a bir hisse ayırdılar da kendi batıl iddialarınca: «Şu, Allah’ın» dediler, «Şu da ulûhiyette ortakları olan putlarımızın.» Ortakları için ayırdıkları, Allah’ın hissesine konulmaz, ama Allah’a ait olanlar ortaklarının hissesine aktarılır. Bunlar ne kötü hüküm veriyorlar!”³⁵

Araplar, akıl, zekâ ve sanat inceliği bakımından ileri olmalarına rağmen; basit, yüzeysel ve somut düşünüyorlardı, hayatı kendi dünyaları ile sınırlı tutuyorlardı. Kur’ân, böyle bir topluluğa nazil olarak hem onların zihin ve bilinçaltlarındaki bu yeteneği ortaya çıkarmak hem de bununla Kur’ân’ın eşsiz bir kitap olduğunu dünyaya ilan etmek istedi.

1.3. Câhiliye Kavramı

“Cahiliye” kelimesi, “cehile” sözcüğünden fiil olarak fıkır fıkır kaynamak, cahil ve bilgisiz, kaba, saba, zorba olmak; isim olarak da, bilgisiz; kendi hakkını bilmeyen zorba adam; ayrıca başkasını gücendirmek, gerçek

³¹ Zevzenî, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu’l-Mu’allakâti’l-Aşr*, Beyrut, Lübnan, 1983, s. 143; Bu beytin ayet ve hadisler ışığında izahı için bkz. ed-Dürre, Muhammed Ali Taha, *Fethu’l-Kebîr el-Müteâl, İrabu’l-Muallakati’l-Aşri’t-Tival*, Cidde, 1989, II/311-312.

³² Zevzenî, *Şerhu’l-Muallakati’s-Seb’i*, s. 107.

³³ Ümeyye b. Ebi’s-Salt için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, II, 241; Cevad Ali, *Târihu’l-ArabKable’l-İslâm*, VI, 485; Kus b. Sâ’ide el-İyâdî için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, II, 242.

³⁴ İbn Kelbî, *Kitabu’l-Esnam*, s. 44; geniş bilgi için bkz. Pak, Zekeriya, *Câhiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur’ân’dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar*, s. 3 vd.

³⁵ En’am, 6/136.

dışı ve aptalca davranmak³⁶ ve hafifmeşrep olmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁷

Râgıb el-İsfehânî, (ö. 1108) “cahiliye” kelimesini, “nefsin bilgiden yoksun olması”, “bir konuda doğru olanın tersine inanması” veya “yapılması gerekenin tersini yapması” şeklinde açıklar.³⁸ Buna göre *cahil*, zorbalık ederek kaba (ahmakça, sefihçe) davranan, başkasının hakkını tanımayan ve bilmediği konuda ileri atılarak görüş beyan eden kişi³⁹ şeklinde tanımlanır.

Ebû Hilal el-Askerî (ö. 1009) “cehl”, “humuk” ve “zann” kelimeleri arasındaki farkı verirken şöyle der: “Cahil, kendisini âlim sûretinde tasavvur eder; âlim olmadığını veya inandığı şeyin doğru olmadığını bilse de, bunun aksini kabul etmeyi gururuna yediremez, bunda ısrar ve inat eder. İşte “cahil” böyle birisidir.”⁴⁰

Muallâka şairlerinden Amr b. Külsûm, bir kasidesinde şöyle diyor:

ألا لا يَجْهَلَنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا فَتَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ

Yani: “Bakın, hiç kimse bize kibir ve caka satmaya, hamiyet taslamaya kalkışmasın; yoksa kibir ve caka satmanın en alasını yaparız.”⁴¹

İslâm Düşüncesinde “cahiliye” kavramı, “karanlık” (=zulmet), “İslâm” kavramı ise aydınlık (=nûr) sözcüğü ile tanımlanmıştır.⁴² “Cahiliye” sözcüğü, ilk dönem Müslüman Arap mantalitesinde “barbarlık”⁴³ anlamında kullanılmış; bu nedenle salt bilgisizlik değil; “ilim” ve “hilm”in zıddı olarak görülmüştür.⁴⁴ Nitekim câhiliye dönemi insanı yalnız bilgisizliklerinden

³⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, (Tahkik, Abdulhamid Hindavî), Beyrut, Lübnan, 2003, I/270; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI. Cilt, “chl” mad., Beyrut, 1992, 129-130, Firûzabâdî, *el-Kamusu'l-Muhît*, Beyrut, 1993, 1267; *Danışman, Nafiz*, “Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei”, *AÜİD*, Cilt: V, Sayı: I-IV, Ankara, 1956, s. 192.

³⁷ Geniş bilgi için bkz. Akman, Mustafa, *Kur'an'da Cehalet- Cahil- Cahiliye*, İstanbul, 2005, s. 11-19.

³⁸ İsfehânî, Rağıb, el-Müfredat, “chl mad. s. 143.

³⁹ Zebidi, *Tac'ul-Arus*, VII/268; Firûzabâdî, *el-Kamusu'l-Muhît*, 126; Geniş bilgi için bkz. Akman, Mustafa, a.g.e., s. 19-31.

⁴⁰ el-Askerî, Ebû Hilal, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Tahkik: Muhammed İbrahim Selim, Kahire, 2007, s. 100; (trc. Veysel Akdoğan, *Farklar Sözlüğü*, s. 129. el-Askerî “Cehl” sözcüğünü “ahmak” kelimesi ile karşılaştırırken de: “Ahmak, ne yaptığını bilmeyen ve akli ermeyen; cahil ise, bildiği halde inat edip inkâr edendir” der. Bkz. a.g.e. s. 101.

⁴¹ Zevzeni, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakat-ı Seb'a*, Dar'ül-Kalem, Beyrut, Lübnan, 2004, s. 179.

⁴² Câbîrî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 79.

⁴³ Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), Ankara, 1993, s. 16.

⁴⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IX/713-714; Bkz. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâlil-Arab*, Beyrut trs., I. 15-17. Ayrıca bkz. Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 69-70; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul trs., s. 251-279; a. mlf., *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Ankara 1997, s. 51-61; geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, *Kur'an Bağlamında “Cahiliye”*

dolayı değil "hilm" sahibi olmadıklarından dolayı Kur'ân tarafından eleştirilmişlerdir.⁴⁵

2. Kur'ân'da Akıl ve Câhiliye Kavramlarının Anlam Alanı

2.1. Kur'ân'da Akıl Kavramı

Akıl kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de epistemolojik olarak fiil formunda iş, oluş ve hareket bildiren bir yapıda 49 yerde geçmektedir. Ayrıca *fikir*, *tefekür*, *nazar*, *basar*, *tedebbür*, *zikir*, *ilim*, *fehm*, *hicr*, *lubb*, *nüha*, *hilm*, *kalp*, *fuâd*, *idrak* gibi zihnî faaliyetlere konu olan yetenekleri ifade eden kavramlar da Kur'ân-ı Kerim'de *akıl* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶ Bu anlamda akli, salt bir alet olarak değil⁴⁷ daha çok yukarıda zikredilen kavramlarla birlikte ve dinamik bir yetenek olarak düşünmek daha doğru olur. Akıl sayesinde insan, bütün varlık kategorilerini algılama ve tecrübe etme ve kendi bilgi düzeyine göre çıkarımda bulunabilecek bir tabiata sahip olmuş olur.⁴⁸

Aklın en temel işlevi, onun doğru kullanılmasıdır. Bunun için Kur'ân insanlara, akli doğru kullanmalarını emretmekte;⁴⁹ bu yeteneği doğru kullanmayanları da, hayvandan daha aşağı bir konumda olmakla itham etmektedir.⁵⁰

2.2. Kur'ân'da Câhiliye Kavramı

Kur'ân'ın "akl" a yüklediği anlamı, "cehl" ve "cahiliye" kavramlarına yüklediği anlam ile birlikte ele almak gerekir. Kur'ân-ı Kerim'de "cehl" kelimesi, farklı varyasyonlarla (müştak / türev) yirmi dört yerde⁵¹ geçmektedir. Doğrudan "el-cahiliyye / الجاهلية" kelimesi dört yerde;⁵² "cehûl

---

Kavramını Yeniden Düşünmek, <http://www.haberci28.com/tr/yazigor.aspx?yazid=622>; *Hadislerle İslâm*, VI/204; Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleri ile Cahiliye*, Konya, 1990, s. 59-62; Akman, Mustafa, *Kur'ân'da Cehalet-Cahil-Cahiliye*, s. 101.

⁴⁵ Fetih, 48/26; Ahmed Emin, İslam öncesi Araplarda câhiliye sözcüğünün bilinmediğini ve kullanılmadığını söyler. Bkz. Emin, Ahmet, *Fecru'l-İslâm*, s. 60-64; Arapların kullandıkları temel kavramların İslam öncesi ve İslâm sonrası semantik analizi için bkz. Suyûtî, el-Allame Abdurrahman Celalü'd-Dîn, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Kahire, ts.; I/294- 303.

⁴⁶ Güven, Mustafa, *Kur'ân Akli*, s. 61 vd.

⁴⁷ Bkz. Bakara, 2/ 221; En'am, 6/50; Kasas, 28/72; Zümer, 39/9; Muhammed, 47/24; Ayrıca bu konu için Bkz. Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003, s. 37; Kocabaş, Şakir, "İslâm'da Bilginin Temelleri", İstanbul, 1997, s. 123.

⁴⁸ Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, s. 37-38.

⁴⁹ Kılıç, Sadık, *Kur'ân'ı Anlama Sorunu*, İstanbul, 1999, s. 12; Şentürk, Mustafa, *Kur'ân'da Akıl*, s. 142.

⁵⁰ Furkan, 25/44.

⁵¹ Bakara, 2/67, 273; Al-i İmran, 3/154; Nisa, 4/17/; Maide, 5/50; En'am, 6/35, 54, 111; A'raf, 7/138, 199; Hud, 11/29, 46; Yusuf, 12/33, 89; Nahl, 16/119; Furkan, 25/63; Neml, 27/55; Kasas, 28/55; Ahzab, 33/33, 72; Zümer, 39/64; Ahkaf, 46/23; Hucurat, 49/6; Fetih, 48/26.

⁵² Al-i İmran, 3/154; Maide, 5/50; Ahzab, 33/33; Fetih, 48/26.

/ جهول" bir yerde,⁵³ "cehalet / جهالة" dört yerde⁵⁴, "techelûn / تجهلون" dört yerde⁵⁵, "yechelûn / يجهلون" bir yerde⁵⁶ geçmektedir. Bu ayetlerden on dördü Mekkî, onu ise Medenî'dir.

Kur'ân, *câhiliye* kavramını, daha çok İslâm dışı düşünce, tutum, tepki türü, davranış ve yaşantı biçimi ve en önemlisi olumsuz bir zihniyet ve sistemi anlatmak için kullanmaktadır. Burada kastedilen, sistem ve düşünce biçimlerinin adı değil, bu sistemlerin içerik ve mahiyetleridir.

Kur'ân-ı Kerim, "cehl / جهل" sözcüğünü, genelde "hilm حلم" sözcüğünün zıddı olarak insanların asabi ve patavatsız mizaçlarını anlatmak; onların sert, kaba, hoyrat ve nobran davranışlarına⁵⁷ ve kurdukları sisteme atıfta bulunmak için kullanmıştır.⁵⁸ Bunun yanında Kur'ân, yere, göğe arzettiği emaneti üstlenen insanın en temel vasıflarının (zaaflarının) başında "zelûm" ve "cehûl" olmalarını zikreder.⁵⁹ Burada kastedilen cehaletin, düşünmeden, derinliğine nüfuz etmeden ve muhtemel sonuçlarını hesaplamadan atılan adım, verilen karar ve takılan yanlış tutumlar olduğu söylenebilir.⁶⁰

Kur'ân-ı Kerim, *câhiliye* anlayışını "zannu'l-câhiliyye"⁶¹, "hukmu'l-câhiliyye"⁶², "teberrücu'l-câhiliyye"⁶³ ve "hamiyyetü'l-câhiliyye"⁶⁴ şeklinde kategorize ediyor. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz: "Zannu'l-câhiliyye" ile Arap toplumunun tamamen zanna ve yalan iddialara dayanan bilgisi; "hukmu'l-câhiliyye" ile zorbalığa dayanan, adaletin olmadığı ve bir bakıma üstünlerin hukuku diye ifade edebileceğimiz bir yönetim; "teberrücu'l-câhiliyye" ile ahlâkî değerlerin yara aldığı ve tefessüh ettiği bir sosyal hayat; "hamiyyetü'l-câhiliyye" ile de soy ve sop düşüncesi ile ırkçılığı yani "asabiyeti" merkeze alan bir ayrımcılığa dikkat çekilmek isteniyor.⁶⁵

Cehalet kelimesinin geçtiği diğer bazı ayetlerde⁶⁶ ise insanın zaaflarına yenilerek işlediği günahlardan söz edilmekte ve bundan dolayı

⁵³Ahzab, 33/72.

⁵⁴ Nisa, 4/17; En'âm, 6/54; Nahl, 16/119; Hucurat, 49/6.

⁵⁵ A'raf, 7/138; Hûd, 11/29; Neml, 27/55; Ahkaf, 46/23.

⁵⁶ En'âm, 6/111.

⁵⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 52-53; T. H. Weir, "Cehalet", İA, III/11.

⁵⁸ Bütün yönleri ile "câhiliye" kelimesi için bkz. Fayda, Mustafa, *DİA*, VII/17-19; İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.51 vd; Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1957, s. 87; Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Konya, 1990; Akman, Mustafa, *Kur'ân'da Cehalet- Cahil- Cahiliye*, İstanbul, 2005, s. 11-19.

⁵⁹Ahzab, 33/72.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Akman, Mustafa, *Kur'ân'da Cehalet- Cahil- Cahiliye*, s. 95-99.

⁶¹ Al-i İmran, 3/154.

⁶² Manide, 5/50.

⁶³ Ahzab, 33/33.

⁶⁴ Feth, 48/26.

⁶⁵ *Hadislerle İslâm*, VI/205.

⁶⁶ Örnek olarak bkz. Nisa, 4/17; En'am, 6/54; Nahl, 16/119.

tövbe edilmesi istenmekte; bazı ayetlerde ise Peygamberlerin cehaletten özellikle uzak durmaları emredilmektedir.⁶⁷ Ayrıca Nûh (as), Yusuf (as)'ın yaşadığı topluluklar⁶⁸ ve Musa (as)'ın kavmini anlatmak için⁶⁹ Kur'ân'ın bu tabiri kullandığını görmekteyiz.

Bir başka ayet-i kerimede ise: «*Sen de ki: Ey cahiller topluluğu! Böyle iken, siz ne cesaretle benden Allah'tan başkasına ibadet etmemi istiyorsunuz?*»⁷⁰ denilmektedir. Bu ve benzeri ayetlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Kur'ân'ın ilk muhatapları olan müşrik Araplar, aslında birçok gerçeği biliyorlardı, ancak işlerine gelmediği için bunu gizliyorlardı.

Şimdi sırası ile İslâm öncesi Arap toplumunun inanç ve zihin dünyası ve Kur'ân'ın cahilî Arap aklına yönelttiği eleştiriler üzerinde duralım.

3. İslâm Öncesi Arapların Zihin ve İnanç Dünyası ve Kur'ân'ın Cahili Arap Aklına Yönelttiği Eleştiriler

3.1. İslam Öncesi Arapların Zihin ve İnanç Dünyası

İslâm öncesi Araplarda felsefe ve felsefî düşünce olmadığı gibi, vahye dayalı dinlerin metinlerine de fazla itibar edilmiyordu. Onlar duygu ve düşüncelerini daha çok şiirle ifade ediyor, panayırlarda kendi asabî değerlerini korumak için şiir ve hikemî konuşmaları bir araç olarak kullanıyorlardı. Şiir, onlar için adeta manevi bir besin kaynağı idi. Bu nedenle Kur'ân, onları muhatap alarak hem onların dilini ve zihin dünyalarını vahye göre inşa etmeye çalışıyor; hem de onlarla birlikte tüm insanlığın geleceğini kurtarmayı hedefliyordu.⁷¹ Araplar hakkındaki bilgimiz, özellikle Arap şiiri ve Kur'ân-ı Kerim'in onların yaşam biçimlerini eleştiren ve yer yer onların iddialarına meydan okuyan ayetlere dayanmaktadır. İslâm öncesi Arap tarihi ve kültürü üzerine yapılan birçok çalışmada bir yandan Arap şiirinin mükemmelliği ve bu şiirdeki derinlik anlatılırken; bir yandan da Kur'ân'da geçen bazı kapalı (mücmel / müşkil / müphem) ayetlerin bu şiirlerle istişhadı konu edilerek Arap şiirinin Kur'ân tefsirindeki önemine dikkat çekilmektedir.⁷²

Kur'ân'da geçen birçok kelimenin Arap şiirindeki kullanımı ile ilgili Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Abbas (68/687)'a atfedilen rivayetler oldukça

⁶⁷ Örnek olarak bkz. Bakara, 2/67; En'am, 6/35; Hûd, 11/46; Yusuf, 12/33.

⁶⁸ Yusuf, 12/33, 89.

⁶⁹ Bakara, 2/67; A'raf, 7/136.

⁷⁰ Zümer, 39/64.

⁷¹ Arkoun, *Kur'ân Okumaları*, (çev. Ahmet Zeki Ünal) İstanbul, 1995, s. 231.

⁷² Bu konu için bkz. Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l-Fazl Abdirrahmân bin Kemâleddin Ebî Bekr bin Muhammed el-Huzayrî *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Kahire, ts.; 1/294- 303; Yalar, Mehmet, "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış", *UÜİFD*, 2006, C. 15, Sayı: 2, ss. 19-43; a.g. mlf., "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *UÜİFD*, 2009, C. 17, Sayı: 2, ss. 95-120; a.g. mlf., "İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *UÜİFD*, 2009, C.18, Sayı: 1, ss. 61-88; Ögmüş, Harun, "Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi", *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 345-361.

meşhurdur. İbn Abbas, “Şiir Arab’ın divanıdır. Allah’ın Arap diliyle indirmiş olduğu Kur’ân’dan herhangi bir kelimenin manası bize kapalı kalırsa Arabın divanına müracaat eder, o kelimenin manasını oradan öğrenmeye çalışırız”⁷³ diyerek câhiliye dönemi Arap şiirine özel bir önem atfettiğini⁷⁴ görmekteyiz.

3.2. Kur’ân’ın Câhilî Arap Aklına Yönelttiği Eleştiriler

Kur’ân-ı Kerim’de Arapların Allah inancını ifade eden şöyle bir ayet-i kerime vardır:

“Eğer müşriklere «Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı insanların yararına sunan kimdir?» diye sorarsan kesinlikle «Allah’tır» derler. Öyleyse nasıl oluyor da gerçekten uzaklaşıyorlar?»⁷⁵ der. Bir başka ayette ise “Eğer müşriklere «Gökten yere su indirerek onun aracılığı ile ölmüş toprağı canlandıran kimdir?» diye sorarsan kesinlikle «Allah’dır» derler. De ki, «Hamd olsun Allah’a». Aslında onların çoğu düşünme yeteneğinden yoksun kimselerdir”⁷⁶ buyurmaktadır. Yani Kur’ân, Arapların aslında Allah’a inandıklarını, Allah’ı bildiklerini; ancak bu gerçekten yüzlerini çevirdiklerini belirtmektedir.

Başak bir ayette ise, insanların gemiyle denizde yolculuk yaparken karşılaşılabilecekleri bir tehlike anında Allah’ı hatırladıklarını; tehlike geçtikten sonra ise bazıları hariç çoğunluğun tekrar Allah’ı unutarak sapıklığa düştüklerini ifade etmektedir.⁷⁷ Bu da gösteriyor ki inanmayanlar, hayatlarının tehlikede olduğunu sezdikleri zaman, geçici olarak Allah’a inanıyorlar, kurtuldukları zaman, akıllarını kullanmayarak tekrar eski inançlarına dönüyorlar.⁷⁸ Kur’ân-ı Kerim, bu ve benzeri ayetlerle Arapların sahip oldukları inanç ve düşünce biçimlerini eleştirerek onları doğru ve sağlıklı düşünmeye çağırmaktadır. Arapların “babaların dinine / ata dini” yani “eskilerin masalları”na inanmalarını, “şirk”in tutarsızlığını ve onların sosyal hayatlarındaki çöküşü ifade eden “kız çocuklarını” diri diri toprağa

⁷³ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu’l-Beyan an Te’vili’l-Kur’ân*, Mısır, 1954. I/31; İbn Kesir, Ebu’l-Fidâ İsmail, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, Mısır, ts. I/13; Suyûtî, *el-İtkan, fi Ulumi’l-Kurân*, Beyrut, 1973, II/240; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve’l-Müfessirîn*, Mısır, 1976, I/65; geniş bilgi için bkz. Çetin, Mustafa, “Abdullah b. Abbas ve Tefsiri”, *DEİFD*, sayı: I, İzmir, 1983, ss. 227-238; Gümüş, Sadreddin, “Garîbu’l-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu”, *MÜİFD*, Sayı: 5-6, 1987-1988, İstanbul, 1993, ss. 9-26.

⁷⁴ Arap şiiri üzerine bkz. Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi’l-Lüğati’l-Arabiyye*, I/294- 303; Yalar, Mehmet, “Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış”, C. 15, Sayı: 2, ss. 19-43; a.g. mlf., “Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi”, *UÜİFD*, 2009, C. 17, Sayı: 2, ss. 95-120; a.g.mlf., “İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber,” C.18, Sayı: 1, ss. 61-88.

⁷⁵ Ankebut, 29/61.

⁷⁶ Ankebut, 29/63.

⁷⁷ Lokman, 31/32.

⁷⁸ Ankebut, 29/65.

gömme gibi adetlerini eleştirerek “zulumat”⁷⁹ olarak ifade edilen içinde buldukları o karanlık dünyadan kurtulmalarını istemektedir.

3.2.1. Kendisine ve Başkasına Faydası Olmayan Putlara Tapma Çelişkisi

Putlara tapınma, ilkel insanlardan günümüze sembolik bir anlam ifade eden bir inanış biçimidir. Bir din ne kadar sapık ve hurafelerle iç içe olursa olsun, hislerden yani duygulardan arınmış somut ve soğuk bir tapınma biçimi olmayıp metafizik bir arka plana dayanır. İnsanların putlara tapmaları, görünmeyen bir kudretin onlara sindiğine ve anlaşılabilen bir sırrın sembolü olduklarına iman etmelerinden dolayıdır.⁸⁰

Arap yarımadasına putperestlik anlayışının, Ka'be'nin inşasını takiben o bölgede çoğalan insanların, gittikleri bölgelere Ka'be'nin çevresinden taşlar alıp götürmeleri ve o taşları özene bezene koruyarak zamanla kutsamaları sonucu başladığı ifade edilmektedir.⁸¹ Bununla beraber yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi Arapların tevhid inancı tartışılabilir; müşrikler, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı, kendilerini yaratanın, gökten yağmur indirerek yeri verimli kılanın Allah olduğunu biliyorlardı ama bunu mecbur kalmadıkça itiraf etmiyorlardı.⁸² Putları ise, psikolojik olarak rahatlamak için somut birer araç olarak görüyor ve bu duygularla onlara tapıyorlardı. Ancak en dramatik olan da, acıktıkları zaman helvadan yaptıkları putları yemeleriydi. Zaten Arap düşünce ve inanışındaki tutarsızlığın en önemli göstergelerinden birisi de kendi içinde yaşadıkları bu tür çelişkiler olmuştur.

Bir ayette, “ *O putlar, ne kendilerinden yardım isteyenlere yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım edebilirler. Siz o putları, doğru yola (hidayete) çağırırsanız da sizlere tabi olmazlar. Ayrıca siz onları çağırırsanız da çağırmasanız da onlar ancak susacaklardır (yani konuşamayacaklardır). Allah'tan başka dua ve ibadet ettiğiniz bütün putlar, sizin gibi kullardır. Onların tanrılığı hakkındaki iddianız yerinde ise, haydi onları çağırın da size cevap versinler bakalım! Nasıl icabet edecekler ki, onların yürüyecek ayakları mı var? Yoksa tutacak elleri mi var? Veya görececek gözleri mi var? Yahut işitecek kulakları mı var, neleri var? De ki: «Haydi bütün şeriklerinizi çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun, haydi elinizden geliyorsa bir an bile göz*

⁷⁹ Örnek olarak bkz. Bakara, 2/257; Maide, 5/16; En'am, 1, 39; Ra'd, 13/16; İbrahim, 14/1, 5; Enbyiya, 21/87; Ahzab, 33/43; Hadid, 57/9; Talak, 65/11.

⁸⁰ Draz, Muhammed Abdullah, *ed-Din*, s. 34; Atay, Hüseyin, “İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı”, s. 83.

⁸¹ El-Kelbî, Ebu'l-MunzirHişam b. Muhammed, *Kitabu'l-Esnam*, s. 6; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah, *Ahbaru'l-Mekke*, Mekke, 1352, I/67; Atay, “İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı”, s. 87.

⁸² Cevad Ali, *Târihu'l-ArabKable'l-İslâm*, VI/297 vd.; Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 83-113; Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s. 2; ayrıca “Batıl Tanrılar” konusu için bkz. a.g.mlf. *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s. 281-380.

açtırmayın!”⁸³ ayrıca “Onlara yeri ve göğü kim yarattı diye sorarsan....” şeklinde başlayan bir çok ayette müşriklerin verdikleri cevabın “... muhakkak ki Allah” şeklinde olacağı belirtilmektedir.⁸⁴

Diğer yandan Kur’ân-ı Kerim, Hz. İbrahim’in putlara karşı nasıl bir tavır aldığını anlatarak puta tapan müşrik Araplara doğrudan ders vermekte ve onların inançlarındaki tutarsızlığa dikkat çekmektedir. Hatta Hz. İbrahim’in babasına ismi ile “Azer!”⁸⁵ şeklinde hitap etmesi ve putları kırma sürecini detaylı bir şekilde anlatması;⁸⁶ kendisine ve başkasına faydası olmayan putların anlamsızlığına dikkat çekmek için olduğu söylenebilir.⁸⁷

3.2.2. Kur’ân’ı Kerim’i “Eskilerin Masalları” Olarak Niteleyen Arapların “Ataların Dinine İnanma” (onları taklit) Çelişkisi

Kur’ân-ı Kerim, muhataplarını inanmaya çağırırken, inanmak istemeyenlerin bir kısmı, bir yandan Kur’ân’ı “eskilerin masalları”⁸⁸ diye nitelerken diğer yandan kendi inanç sistemlerini de “atalarının dini”⁸⁹ olarak tanımlamaları önemli bir çelişkidir. “Ataların dinine” tapınma inancı, daha önceki Peygamberlerin ümmetlerinde de karışımıza çıkmaktadır. Nitekim Salih, Şuayb, Musa Peygamber dönemlerindeki kavimler de kendilerine vahyedilen bu İlahi mesaja inanmamak için onları “eskilerin masalları” olarak nitelemişlerdi.⁹⁰ Kendi inanç sistemlerini savunmak ve kendilerince aklî bir temele oturtmak için de, “atalarının dini” üzerine olduklarını söyleyerek inançlarına bir ciddiyet ve temel kazandırmaya çalışmışlardı.

Konu ile ilgili ayetlere baktığımız zaman şunları görürüz.

Meselâ: “Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman: “Artık anladık! Biliyoruz! İstesek bunun benzerini biz de söyleyebiliriz. Bu önceden geçmiş insanların masallarından başka bir şey değildir” derler.”⁹¹

⁸³ A’raf, 7/192-198.

⁸⁴ Örnek olarak bkz. et-Tevbe, 9/65; Ankebût, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhruf, 43/9, 87.

⁸⁵ En’am, 6/74; İbrahim Peygamberin, babasına “Azer” diye ismiyle hitap etmesi, onun put yapıcılığı ve Kral’ın emrinde bir nefer olarak çalışması ile izah edilebilir. (M.G.)

⁸⁶ Enbiya, 21/51 vd.

⁸⁷ Azer hakkında geniş bilgi için bkz. Tümer, Günay, “Âzer”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV/316-317.

⁸⁸ En’am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mü’minun, 23/83; Furkan, 25/5; Neml, 27/68; Ahkaf, 46/17; Kalem, 68/15; Mutaffifin, 83/13.

⁸⁹ Bakara, 2/17; Maide, 5/104; En’am, 6/148; A’raf, 7/18, 70; Yunus, 10/78; Hûd, 11/109; İbrahim, 14/10; Nahl, 16/35; Enbiya, 21/53; Mü’minûn, 23/83; Şuara, 26/74; Neml, 27/68; Kasas, 28/36; Lukman, 31/21.

⁹⁰ Örnek olarak bkz. Bakara, 2/170; Maide, 5/104; En’am, 6/148; A’raf, 7/28, 70, 95, 173; Yunus, 78; Hud, 62, 87; İbrahim, 14/10; Nahl, 16/35; Enbiya, 21/53.

⁹¹ Enfâl, 8/31.

Ayrıca: “Onlara: “Gelin, Allah'ın indirdiği emirlere tâbi olan” denildiğinde: “Hayır, biz babalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak ona uyarız” derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?”⁹² diyerek Kur'ân, inanmayanların bilinçaltılarını ve zihinsel örgülerini sorguluyor.⁹³

Buna göre müşrikler, bir yandan Kur'ân'a inanmamak için kendilerinin “atalarının dini” üzerinde olduklarını iddia ederek asıl “eskilerin masallarına” kendileri dönmüş oluyorlar; diğer taraftan kendilerinin hak din olan “atalarının dini” üzerinde olduklarını söyleyerek aslında Kur'ân'ın hak bir kitap olduğunu zımnen ifade etmiş oluyorlar. Ancak Kur'ân'a inanmak ve onun gücünü kırmak için silah ve savaş dâhil her yola başvurdular.

3.2.3. Şirkin Tutarsızlığı ve Kur'ân-ı Kerim'in Getirdiği Akli Deliller

Kur'ân, insanlığa mesajını sunarken önce akli hakem tayin eder, sonra ona bir prensip olarak başvurur ve daha sonra da insanları, akıllarını doğru kullanmaya çağırır. Sonunda akıllarını doğru kullanmayanları da akılsızlıkla itham ederek bunun sonucuna katlanmak zorunda olduklarını söyler.⁹⁴

Kur'ân, Allah'a kulluk ile putlara tapınma arasındaki farkı gösterirken şu örnekleri verir:

“Hâlbuki gökte ve yerde, Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu. Demek ki o yüce arş ve hükümlerinin sahibi Allah, onların zanlarından, onların Allah'a reva gördükleri vasıflardan münezzehtir, yücedir!”⁹⁵

“Allah size sizin nefsinizden bir örnek vererek şöyle dedi: Size ihsan ettiğimiz mallarda, elinizin altındaki kölelerin size ortak olmasını, bu hususta onlarla denk olmayı ve onları, sizin emsaliniz herhangi biri (hür kişi) gibi sayar mısınız? (Bunu istemezsiniz). İşte biz, aklını kullanan kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”⁹⁶

Müşrikler, nasıl kendi egemenliklerini köleleri ile paylaşmak istemiyorlarsa, bir İlah da, asla kendi egemenliğini başka ilahlarla paylaşmak istemez. Bu anlamda yetki paylaşımı, varlığın doğasına aykırıdır.⁹⁷

⁹² Bakara, 2/170.

⁹³ Hadislerle İslam, VI/205.

⁹⁴ Atay, Hüseyin, *Kuran'da İslam Esasları*, Ankara, 1998, s. 147; Altıntaş, *İşlevsel Akıl*, s. 39.

⁹⁵ Enbiya, 21/22.

⁹⁶ Rum, 30/28.

⁹⁷ Razi, Fahreddin, *Mefatih'ul-Ğayb (Tefsir-i Kebir)*, (Çev.), XVIII/106-108.

Bir başka âyet-i kerime'de: "*Yoksa onlar, yeryüzünde birtakım ilahlar edindiler de, onlar mı (ölüleri) diriltecekler?*"⁹⁸ şeklinde soru sorarak müşriklerin ilah edinme çabalarının boş ve anlamsız aynı zamanda akla ve mantığa aykırı olduğunu ifade etmektedir. Böylece Kur'ân insanların, içinde yaşadıkları dünyadaki düzenin farkında olmasını istiyor ve putperestliğin, Kur'ânî bir ifade ile şirkin anlamsızlığını ve akıl dışılığını o kadar güzel anlatıyor ki, bunu anlamamayı akılsızlık olarak değerlendiriyor.

*"De ki: Eğer dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı, o zaman onlar da arşın sahibine gitmenin yolunu ararlardı."*⁹⁹

Bu ve benzeri ayetlerle Kur'ân, müşriklere taptıkları ve aracı kabul ettikleri putların bir anlam ifade etmediğini belirtmekte; şirkin tutarsızlığı, akıl ve mantığa aykırılığı konusuna delil getirirken kâinatın düzenine, yaratılışına ve müşriklerin taptıkları putların çaresizliğine, zayıf ve güçsüzlüğüne dikkat çekmektedir.

3.2.4. Müşriklerin Ahirete İnanmaması ve Kur'ân-ı Kerim'in Getirdiği Deliller

Müşrikler, ahireti inkâr etmek için akılları sıra her türlü iddiaları gündeme getirmişlerdir. Meselâ As b. Vail, Yâsîn suresinde geçen "... *bu çürümüş (kül gibi dağılmış) kemikleri kim diriltecek?,*" sözünü söylerken; Kur'ân-ı Kerim, "*De ki: Onları ilk yaratan (tekrar) diriltir. Hem O, yaratmanın her türlüşünü bilir*"¹⁰⁰ şeklinde cevap verir.

Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde en çok durduğu ve insanları inanma, yaptıklarının hesabını verme ve uyarma konusunda öne çıkardığı konuların başında ahirete iman gelir. Buna örnek olarak mevsimlerin tabiatı nasıl değiştirdiğini,¹⁰¹ göklerin ve yerin yaratılışının ahiretin yaratılışının yanında basit kalacağı¹⁰² gibi örnekler verir. Allah'a göre bütün insanlığı yaratmanın ve tekrar diriltmenin bir kişinin yaratılması ve diriltmesi kadar kolay olduğu,¹⁰³ bir şeyi bir defa yapanın, aynı şeyi tekrar tekrar ve daha kolay bir şekilde yapabileceği¹⁰⁴ belirtilmektedir.

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, Elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice

⁹⁸ Enbiya, 21/21; ayrıca bkz. A'râf, 7/191; Rûm, 30/40.

⁹⁹ İsrâ, 17/42; ayrıca bkz. Mü'minûn, 23/91.

¹⁰⁰ Yâsîn, 36/78.

¹⁰¹ Rûm, 30/50.

¹⁰² Yâsîn, 36/81; Nâziat, 79/27; Mü'min, 40/57.

¹⁰³ Lokman, 31/28.

¹⁰⁴ İsrâ, 17/50/51; Yâsîn, 36/78.

deliller vardır.”¹⁰⁵

“Yahut şu kimsenin hali gibi ki o bir şehre uğramıştı. Şehrin altı üstüne gelmiş, ıııssız yatıyordu. «Allah burayı bu ölümünden sonra nasıl diriltecek?» dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl boyunca öldürüp sonra diriltti. «Ölü vaziyette ne kadar kaldın?» diye sorunca o: «Bir gün veya daha az» diye cevap verdi. Allah ona: «Hayır! yüz sene kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak henüz bozulmamış. Bir de merkebine bak! (Kemikleri nasıl birbirinden ayrılmış). Seni de insanlara canlı bir delil yapmak için öldürüp dirilttik. Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz!» Böylece işin gerçeği kendisine tam mânasıyla belli olunca: «Artık pek iyi biliyorum ki Allah her şeye kadirdir» dedi.”¹⁰⁶

“O, ölüden diriye çıkarır, diriden ölüyü çıkarır ve ölmüş toprağa hayat verir. İşte siz de öldükten sonra böylece diriltileceksiniz.”¹⁰⁷

“İşte bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise, ölüleri de O diriltecektir. O, her şeye hakkıyla kadirdir.”¹⁰⁸

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Kur'an'da “İnsanoğlu, kendisinin başıboş yaratıldığını mı sanıyor?”¹⁰⁹ vb. şeklindeki soru içeren ayetlerle dünyanın bir imtihan ve sorumluluklar yeri olduğu, âhiretin ise mükafat ve ceza yurdu olduğu ifade edilerek insanların uyarıldığını görmekteyiz.

Sonuç

Kur'an'ın cahili Arap Aklına yönelttiği eleştirileri ele alırken, şu hususa dikkat çekmeye çalıştık: Bir mesajın ilk örnekleri gibi, ilk muhatapları da özenle seçilir. İlk nazil olan Kur'an ayetlerine baktığımız zaman, Kur'an'ın dilinin Arapça olmasına, Peygamberin kendi kavminden ve bir insan olarak gönderilmesine özel vurgu yapılmıştır. Ayrıca Arapların dinî inanışlarına ve bilinçaltılarında gizledikleri niyetlere ve bilgilere gönderme yapılması ve inanmadıkları takdirde Kur'an'ın bir benzerinin getirilmesinin ısrarla istenmesi gibi hususlar, mesaj ile mesajın iletildiği kitlelerin psikolojisi arasındaki ilişkinin ortaya konması açısından büyük önem arz etmektedir.

Kur'an'ın mesajını ve hitap şeklini, Arap toplumu ile sınırlı tutmak doğru değildir. Zira Kur'an, evrensel bir kitaptır ve mesajı herkese ve her dönemedir. Kur'an'ın ilk muhataplarına karşı kullandığı dil ve üslup ile Kur'an'la ilk tanışan Arapların Kur'an'a verdikleri tepkiye baktığımız zaman, Kur'an'ın muhataplarının idrak seviyelerine uygun bir kitap

¹⁰⁵ Bakara, 2/164.

¹⁰⁶ Bakara, 2/259.

¹⁰⁷ Rûm, 30/19.

¹⁰⁸ Rûm, 30/50.

¹⁰⁹ Kiyamet, 75/36.

olduğunu görmekteyiz. Ancak Kur'ân'ın mesajına muhatap olan Arapların ilk tepkilerine baktığımızda onların başlangıçta bir şaşkınlık içinde olduklarını; ancak, bir Peygamberin geleceğini bildikleri için, bu şaşkınlıklarını fazla gizleyemediklerini görüyoruz. Çünkü itiraz sadedinde: “şayet bir Peygamber gelecek ise, onun bizden veya şu kavimden olması gerekir” gibi bazı gerekçeler ileri sürerek Hz. Peygamber'in peygamberliğine, dolayısıyla Kur'ân'a itiraz etmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Ancak Kur'ân, onların bu gerekçelerini de tek tek çürüterek Tevrat ve İncil'e göndermelerde bulunuyor.

Kur'ân, inanmayan Arapların itiraz sadedinde getirdikleri delilleri ciddiye alıyor ve bunları aklî ve mantıkî verilerle çürütüyor. Bu da bize şunu göstermektedir: O günün Mekke toplumunun aslında Kur'ân'a itiraz ederken dikkate değer deliller ileri sürdüklerini ve Kur'ân'ın da bunlara makul ve mantıkî cevaplar vererek Kur'ân'ın mesajını kalıcı yaptığını görmekteyiz. As b. Vail'in ahiretin varlığına itirazına ve Kur'ân'ın verdiği cevaba baktığımız zaman benzeri örneklerin tarih boyunca tekrar ettiğini ve aynı noktalarda yoğunlaştığını; inananların da bunlara cevap verirken, Kur'ân'ın bu referanslarını aynen kullandıklarını görüyoruz.

Sonuç olarak şunu ifade etmekte yarar vardır: Kur'ân, muhataplarının seviyelerine göre hitap etmekte ve onları eğiterek örnek bir topluluk haline getirmeyi hedeflemektedir. Araplar ise, putperest ve bedevi bir topluluk olmakla beraber; Kur'ân gibi bir metni anlayacak ve kendilerine göre de ona itiraz edecek bir seviyede idiler. Şayet Araplar, Kur'ân'ı anlayacak düzeyde olmasalardı, o zaman Kur'ân onlar için hiçbir anlam ifade etmeyecekti. Zira bir metin veya bir hakikat, ne kadar büyük ve önemli olursa olsun; o metne muhatap olan kitlelerin idrak ve anlama seviyelerine uygun olmazsa; o metnin kabul de görmesi de, ret edilmesi de, bir anlam ifade etmeyecekti. Çünkü bir metnin değeri, onu anlayanların ona verdikleri değer ve onu reddedenlerin ise ona karşı geliştirdikleri itirazlar ile anlam kazanır. Muhatapları tarafından anlaşılamayan ve bir anlam verilemeyen bir hakikat, ne kadar büyük olursa olsun, bir kıymeti olmaz.

En önemlisi Kur'ân, insanları eğitmek için gönderilmiştir. Bunun için muhataplarına akıllarını doğru kullanmalarını, düşünmelerini, tefekkür ve tedebbür etmelerini, heva ve heveslerine göre karar vermemelerini sürekli vurgulayarak onları “iyi insan” olmaya çağırmıştır. Gayba ait konularda, mesela ruhu varlığı, kıyametin zamanı gibi konularda da meseleyi akla havale etmeyerek bu tür bilgilerin “Allah'ın katında” olduğunu belirterek aklın sınırını da çizmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, îcaz, i'caz, belagat, bedi' ve beyan yönü ile son derece güçlü; anlam ve muhteva bakımından çok derin mukaddes bir kitaptır. Böyle bir kitabın nazil olduğu ilk dönemlerde anlaşılabilmesi, değerinin takdir edilebilmesi için ilk muhataplarının akıl, idrak ve hikmet seviyelerinin yüksek olması gerekir. Aksi takdirde Kur'ân-ı Kerim'in taşıdığı

bu kıymet ve değer fazla bir anlam ifade etmeyecek ve Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, Kur'an'dan fazla bir şey anlamayacaklardı. Nitekim bütün Peygamberlere verilen mucizelerin kendi dönemlerinin niteliklerine ve idrak seviyeleriyle uygunluk arz etmektedir.

Arap toplumu, Kur'an'ı şiir ve sihir ile ilişkilendirirken; buna karşılık Allah da Kur'an'ı tanımlarken onun şiir olmadığını, sihir ve kâhinlerin bunda etkili olmadıklarını vurgular ve Kur'an'ın şiirden daha mükemmel ve eşsiz bir kitap olduğuna işaret eder. Arap toplumunun okuryazarlık oranının düşük olması, bedevi olmaları, devlet geleneklerinin olmaması gibi özelliklerin yanında o dönemin "cahiliye" olarak nitelendirilmesi söz konusu olsa da, akıl, bilgi ve idrak seviyeleri açısından son derece yüksek bir topluluk olduklarını söyleyebiliriz. Zira Arap toplumu, Kur'an'ın bu yüce mesajının önemini, değerini, eşsizliğini ve etkileyiciliğini gayet iyi anlamış ve buna göre lehte veya aleyhte vaziyet almışlar; bu vaziyet alışları da son derece akıllı, bilinçli ve sistematik olmuştur.

Hem Arap toplumunu hem de bütün insanlığı muhatap olan Kur'an'da doğrudan akıl kelimesinin işlevsel olarak kullanıldığı ayet sayısı 49, dolaylı olarak akıl ile ilgili kavramların kullanıldığı ayetlerin sayısı ise yüzlercedir. Arapların bu kavramları doğru anladıkları ve bunların içini kendi eski eğilimleri doğrultusunda doldurduklarını görmekteyiz. Yani Araplar, şiirin, belagatin, edebiyatın ve beyanın zirvede olduğu bir topluluk olarak, Kur'an'daki bu i'cazı yakalayabilmişler ve kendi hikemî şiirleri ile Kur'an'ı kıyaslayarak arasındaki farkı görebilmişlerdir. Eğer Araplar, zihin, zekâ, anlayış ve idrak bakımından yetersiz olsalardı, Kur'an'daki bu güzelliği fark edemeyeceklerdi.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim,

Mu'cemu'l-Müfehres fî Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Fuad Abdalbaki).

AKMAN, Mustafa, *Kur'an'da Cehalet- Cahil- Cahiliye*, İstanbul, 2005.

ALİ, Cevad, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-ArabKable'l-İslâm*, I-X, 2. baskı, Bağdat1413/1993.

ALTINTAŞ, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003.

-----, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Konya, 1990.

ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifetiAhvâli'l-Arab* (Thk: Muhammed Behcet el-Eserî), I-III, h. 1314.

ÂLÛSÎ, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XVI, Lübnan, ts.

- ASKERÎ, Ebû Hilal, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Tahkik: Muhammed İbrahim Selim, Kahire, 2007.
- ARKOUN, Muhammed, *Kur'ân Okumaları*, (çev. Ahmet Zeki Ünal) İstanbul, 1995.
- ATAY, Hüseyin, *Kuran'da İslam Esasları*, Ankara – 1998.
- , "İslâmdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", *AÜİFD*, VI/1, Yıl:1957.
- ATEŞ, Ali Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehl-İ Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul, 1996.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Lafızları*, İstanbul, 1999.
- CABİRÎ, Muhammed Abid, *Arab Aklının Oluşumu*, (çev. İbrahim Akbaba), İstanbul, 1997.
- , *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, (çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak), İstanbul, 2000.
- CEVAD ALİ, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdat, 1993.
- CEVHERİ, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Lüga ve Sıhahü'l-Arabıyye*, (tahk. Ahmed Abdulgafur Attar), Beyrut, 1979.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitab et-Ta'rifat*, Trs.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi Ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1957.
- DANIŞMAN, Nafiz, "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşei", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: V, Sayı: I-IV, Ankara-1956.
- DERVEZE, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1989.
- DÜRRE, Muhammed Alı Taha, *Fethu'l-Kebîr el-Müteâil, İ'rabu'l-Muallakati'l-Aşri't-Tival*, Cidde, 1989
- EMİN, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 2011.
- , *Fecru'l-İslâm*, (çev. Ahmed Serdaroglu) İstanbul, 1974.
- FAYDA, Mustafa, *Câhiliye*, DİA, VII, İstanbul, 1993.
- FİRÛZABÂDÎ, *el-Kamusu'l-Muhît*, Beyrut, 1993, 1267.
- GOLDZİHER, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), Ankara, 1993.
- GÜVEN, Mustafa, *Kur'ân Aklı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi, 2009.
-

- Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu)*, (Komisyon), DİB, Ankara, 2014
- HALİL B. AHMED, *Kitabu'l-Ayn*, Tahkik, Abdulhamid Hindavî, Beyrut, Lübnan, 2003, 1/270.
- IZUTSU, Toshihiko *Kur'an'da Allah ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), ts.
-----, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, 1997.
- İBN MANZUR, Ebû'l-Fadl Cemalu'd-Din Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, "chl" mad XI, Beyrut, 1992.
- İBNÜ'L-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed (ö.204/819), *Kitabu'l-Esnam*, Tahkik: Ahmed Zeki Paşa, Kahire, 1995.
- KILIÇ, Sadık, *Kur'ân'ı Anlama Sorunu*, İstanbul, 1999.
- KOCABAŞ, Şakir, *"İslâm'da Bilginin Temelleri"*, İstanbul, 1997.
- LAROUÏ, Abdullah, *Tarihselcilik ve Gelenek -Arap Aydınlarının Krizi-*, (çev. Hasan Bacanlı), Ankara, 1993
- MUHYÎ HADÎ, "el-Akliyyetü'l-Arabiyye-Kıraetün fî Kitab-i Dr. Cevad Ali, <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=10590>.
- ÖZLER, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nûn Yayıncılık, İstanbul 1995.
- ÖZTÜRK, Resul, *"İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu"*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, s. 155-156. VII (2007), sayı: 1.
- PAK, Zekeriya, *Câhiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ân'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Bazı Hususlar*,
<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/299.pdf>
- RÂGİB, el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Muhammed Ahmed Halefullah), Kahire, 1970.
- RAZÎ, Fahreddin, *Mefatih'ul-Ğayb (Tefsir-i Kebir)*, (I-XXIII) (çev. Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), İstanbul, 1994.
- RÂZÎ, Fahrüddîn, *Mefâtihi'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, I-XXXII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- RİCHARD, E. Nisbett, *"Düşüncenin Coğrafyası"*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2005).
- ROSENTHAL, Franz, *Bilginin Zaferi*, (çev. Lami Güngören), İstanbul, 2004.
- SAİD HAVVA, M Muaz, *"el-Aklu'l-Kur'ânî"*, *Mektebetü'l-Ürdün, el-Ma'had el-Alemîli'l-İslâmî*,
<http://arabic.iiit.org/Default.aspx?tabid=71&articleType=ArticleVie>

w&articleId=54.

SUYÛTÎ, el-Allame Abdurrahman Celalü'd-Dîn, Celalü'd-Din el-Mahallî, *Tefsiru'l-Celaleyn*.

-----, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Kahire, ts.

ŞEHRİSTÂNÎ, *el-Milel ve'n-Nihal* (Thk: M. SeyyidKeylânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

TÜMER, Günay, "Âzer" md., *DİA*, İstanbul, 1991.

ZEMAŞERÎ, CârullâhEbü'l-KâsımMahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1397/1977.

ZEVZENÎ, Hüseyin b. Ahmed b. el-Hüseyin, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, Dâru Sâdır, Beyrut ts.

-----, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti'l-Aşr*, Beyrut, Lübnan, 1983.

ŞENTÛRK, Mustafa, *Kur'ân'da Akıl*, İstanbul, 2004.

T. H. WEIR, "Cehalet" md. İA, 3/11.

ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İzmir, 2014.

YILDIRIM, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987.

YILMAZ, Musa Kazım, "Vahiy Olarak Kur'ân-ı Kerim", HRÛİF. Dergisi, Şanlıurfa, 1995.

